

UTJECAJ RATNIH I POSLIJERATNIH DOGAĐANJA NA RIZIČNA PONAŠANJA UČENIKA SREDNJIH ŠKOLA

INFLUENCE OF WAR AND POST-WAR EVENTS ON HIGHSCHOOL STUDENTS' RISKY BEHAVIOURS

MARIJANA JAKIĆ, ZDENKA JARIĆ-KLINOVSKI, VESNA LEKO, MARKO JAKIĆ*

Deskriptori: Rizično ponašanje; Adolescentno ponašanje; Rat; Hrvatska

Sažetak. Rizična ponašanja mladih plod su osobina pojedinca i utjecaja na njega njegovih roditelja, dominantnih prijatelja i zbivanja u društvu. U ovom radu ispitivana su rizična ponašanja srednjoškolaca (pušenje cigareta, uporaba alkohola i droga te seksualna aktivnost) i eventualna veza tih rizičnih ponašanja s ratnim (gubitak jednog i/ili obaju roditelja, drugog člana bliže obitelji, promjena životne sredine) i s poslijeratnim zbivanjima (gubitak zaposlenja jednog i/ili obaju roditelja). U tu svrhu anketirano je 1009 učenika (ženskih 42,22% i muških 57,78%) završnih razreda pet općih i četiriju strukovnih srednjih škola, u dobi od 15 do 19 godina (17,50±0,70 godina), 5 godina nakon završetka ratnih zbivanja. Prema χ^2 -testu srednjoškolci koji su zbog ratnih zbivanja promijenili mjesto boravka, za razliku od srednjoškolaca koji to nisu učinili, samo su značajno češće uzimali alkohol (χ^2 -test=5,34; $p < 0,01$). Srednjoškolci koji su zbog ratnih zbivanja izgubili jednog ili oba roditelja ili drugog člana bliže obitelji, prema χ^2 -testu, nisu statistički značajno češće pušili (χ^2 -test=0,004; $p > 0,05$), uzimali alkohol (χ^2 -test=0,04; $p > 0,05$) ili drogu (χ^2 -test=0,03; $p > 0,05$), a niti je više njih bilo seksualno aktivno (χ^2 -test=0,09; $p > 0,05$). Na njihova rizična ponašanja značajan utjecaj nije imao ni gubitak stalnog zaposlenja jednog ili obaju roditelja (χ^2 -test_{pušenje}=1,26, $p > 0,05$; χ^2 -test_{alkohol}=0,01, $p > 0,05$; χ^2 -test_{droga}=1,26, $p > 0,05$; χ^2 -test_{seksualna aktivnost}=2,97, $p > 0,05$). Na osnovi rezultata dobivenih u radu zaključujemo da su ratna i poslijeratna zbivanja samo djelomično utjecala na rizična ponašanja kasnijih srednjoškolaca. Moguće je da je to zbog kratkoće trajanja ovih zbivanja i zbog posebne motiviranosti potencirane njima.

Descriptors: Risk-taking; Adolescent behavior; War, Croatia

Summary. Risky behaviour of young people is related to their individual features as well as to the influence of parents, dominant friends and social circumstances. This paper presents results of a survey on highschool students risky behaviours (smoking, alcohol and drug abuse, sexual activity) in respect with war events (loss of one or both parents, or of another close relative, moving) and post-war events (loss of job of one or both parents). Five years after the war had ended, 1009 students of the last class of 5 gymnasiums and 4 trade schools (girls 42.22%, boys 57.78%) aged from 15 to 19 years (17.50±0.70 years) were examined. The students who had moved because of war events consumed alcohol more frequently than those who had not changed the place of living (χ^2 -test=5.34; $p < 0.01$). Those students who experienced a loss of a parent, or of both parents, or of another close relative for the war reasons, were not found to behave more riskily in respect with smoking (χ^2 -test=0.004; $p > 0.05$), alcohol (χ^2 -test=0.04; $p > 0.05$) and drug abuse (χ^2 -test=0.03; $p > 0.05$), nor sexual activity (χ^2 -test=0.09; $p > 0.05$). Neither the loss of job of one or both parents had an influence on the risky behaviours (χ^2 -test_{smoking}=1.26, $p > 0.05$; χ^2 -test_{alcohol abuse}=0.01, $p > 0.05$; χ^2 -test_{drug abuse}=1.26, $p > 0.05$; χ^2 -test_{sexual activity}=2.97, $p > 0.05$). The results obtained indicate only a partial influence of the war and the post-war events on the risky behaviours in highschool students. The reason for such low influence could be found perhaps in a relatively short duration of those events, or on the special motivations provoked by them.

Liječ Vjesn 2003;125:301–304

Rizična ponašanja mladih plod su osobina pojedinca i utjecaja na njega njegovih roditelja, dominantnih prijatelja i zbivanja u društvu. Njihova učestalost ovisi o dobi u kojoj je mlada osoba izložena utjecaju okoline i intenzitetu i trajanju tog utjecaja. Iako je utjecaj roditelja najdugotrajniji, ne pripada mu uvijek središnja uloga.

Sve veća učestalost rizičnih ponašanja među mladima nema uvijek logičko objašnjenje. Neki istraživači nalaze vezu između rizičnih ponašanja mladih i čimbenika mentalnog zdravlja. Nisko samopoštovanje ide s ranim eksperimentiranjem s cigareta, a agresivno ponašanje, depresija i osobna neprilagođenost s češćom uporabom alkohola i droga. Nadalje, dječaci su agresivniji, a djevojčice sklonije niskom samopoštovanju i depresiji.¹

Učestalost nekih rizičnih ponašanja u našoj zemlji znatno se povećala početkom i nakon Domovinskog rata. Ispitivanjem provedenim tijekom 1992. godine u Splitu nađeno je da je gotovo 10% ispitanih učenika (n=1426) dvaju zadnjih razreda osnovnih i četiriju razreda srednjih škola kušalo drogu, najčešće marihuanu.² Nema podataka o učestalosti drugih rizičnih ponašanja mladih tijekom i nakon Domovinskog rata. Ali, vrlo ih je mnogo o učestalosti posttraumatskih stresnih poremećaja (PTSP).

Vizek-Vidović i sur.³ ispitivali su vezu PTSP-a, anksioznosti, depresije, psihosomatskih simptoma i psihosocijalne prilagodbe s brojem i tipom ratnih događanja 1034-ju učenika izloženih ratu u Hrvatskoj. Na osnovi rezultata dobivenih istraživanjem zaključuju da reakcije učenika na ratna događanja ovise o tipu tih događanja, da su PTSP, anksioznost i depresija češći u starijih učenika, da se unatoč tomu one bolje prilagođavaju nastaloj situaciji te da mladi imaju, za razliku od starijih, češće PTSP.

Iako je poznato da djeca izložena ratnim događanjima imaju znatno češće PTSP, nije jasno koje je specifično ratno zbivanje odgovorno za njihov nastanak.⁴ Nije poznato ni da li reakcije ovise o stupnju ratne traume. Ispitivanja PTSP-a 791 djeteta, u dobi od 6 do 16 godina, za vrijeme opsade Sarajeva, tijekom 1994. godine, pokazala su da ovaj poremećaj ima njih 41% i

* Zavod za javno zdravstvo Osječko-baranjske županije (mr. sc. Marijana Jakić, dr. med.; Zdenka Jarić-Klinovski, dr. med.; Vesna Leko, dr. med.), Odjel za dijalužu, Klinika za unutarnje bolesti, Klinička bolnica Osijek (prim. mr. sc. Marko Jakić, dr. med.)

Adresa za dopisivanje: Mr. sc. M. Jakić, Zavod za javno zdravstvo, Franje Krežme 1, 31000 Osijek

Primljeno 4. travnja 2003., prihvaćeno 18. rujna 2003.

da učestalost ovisi o intenzitetu traume, ali i o reakciji djeteta na nju.³

Gruden i sur.⁵ ističu da je 52% osoba s PTSP-om uzimalo tijekom rata alkohol, umjereno ili u velikim količinama. Iako su neki od njih uzimali alkohol i prije rata, više od petine njih (22,92%) s PTSP-om uzimalo ga je tijekom rata u većim količinama. Indirektni zaključak je da tijekom rata više ljudi uzima alkoholna pića.

U ovom radu cilj nam je bio ispitati eventualnu vezu nekih rizičnih ponašanja (pušenje cigareta, uporaba alkohola i droga te seksualna aktivnost) učenika završnih razreda srednjih škola s ratnim (gubitak jednog i/ili obaju roditelja, drugog člana bliže obitelji, promjena životne sredine) ili poslijeratnim zbivanjima (gubitak zaposlenja jednog i/ili obaju roditelja).

Ispitanici i metode

Ispitivanje je obuhvatilo 1144 učenika završnih razreda trogodišnjih i četverogodišnjih srednjih škola za koje skrbe autori kao specijalisti školske medicine. Opći podaci o ispitaniku (dob, spol), njegovim rizičnim ponašanjima (uporaba duhana, alkohola, droge i seksualne aktivnosti), o njegovim roditeljima (zajednica s oba ili s jednim roditeljem, zbog rastave ili smrti), o zbivanjima vezanim za ratna događanja (gubitak člana bliže obitelji zbog njegova aktivnog sudjelovanja u Domovinskom ratu ili zbog ratnog djelovanja agresora u blizini bojišnice, promjena mjesta boravka zbog samih ratnih događanja, bilo zbog progona od strane agresora ili zbog napuštanja stalnog mjesta boravka zbog prijetjećeg naprijateljskog djelovanja), ili o zbivanjima nastalim nakon rata (gubitak zaposlenja jednog i/ili obaju roditelja) dobiveni su anonimnom dobrovoljnom pismenom anketom učinjenom krajem 2001. godine, nakon što su učenici bili upoznati s osnovnim ciljem ispitivanja. Učenici koji u vrijeme anketiranja nisu bili u školi nisu naknadno anketirani.

Učenici su bili polaznici pet općih i četiriju sturkovnih srednjih škola, u dobi od 16 do 19 godina.

Od 1144 anketirana učenika dobiveni su valjani podaci za njih 1009 (426 učenica – 42,22%, 583 učenika – 57,78%), prosječne dobi 17,50±0,70 godina. Strukovne škole pohađala su 562, a opće 447 učenika. U strukovnim školama dominirali su muškarci (419 – 74,69%), a u općima djevojke (284 – 63,39%).

Anketni listić bio je sastavljen tako da je učenicima nudio mogući odgovor o postojanju svakog od 4 rizična ponašanja, ali i поближе pojedinosti o njima. Tako na primjer, kada se ispitivalo pušenje, postavljena su dva pitanja (1. Jeste li u prethodna 3 mjeseca ikada pušili cigarete? i 2. Koliko puta, ako je odgovor na prethodno pitanje da? i ponuđeni mogući odgovori na njih Da/Ne na prvo, a povremeno/do 10 cigareta na dan/10–20 cigareta na dan/više od 20 cigareta na dan na drugo). Slično su složena pitanja i odgovori i za ostala rizična ponašanja učenika (1. Jeste li u prethodna 3 mjeseca ikada uzimali alkoholna pića? Da/Ne i 2. Koliko puta, ako je odgovor na prethodno pitanje da? prigodno/povremeno/svakodnevno; Jeste li u prethodna 3 mjeseca ikada uzimali sredstva karakterizirana kao droge – marihuanu/LSD/heroin/ljepilo/drugo – Da/Ne i 2. Koliko puta i koje od nabrojenih sredstava, ako je odgovor na prethodno pitanje da? jedanput/više puta; 1. Jeste li ikada u životu imali spolni odnos? Da/Ne. Ako je odgovor na prethodno pitanje Da, jeste li pri tom rabili zaštitna sredstva? Da/Ne. 3. Ako je odgovor na prethodno pitanje Da, koja?).

Anketom su dobiveni podaci da li učenici žive u zajednici s oba ili s jednim roditeljem. Nadalje, ako žive s jednim roditeljem, učenici su mogli precizirati je li to zato što su roditelji rastavljeni ili zato što je jedan od roditelja umro.

Učenici koji su zbog rata izgubili člana bliže obitelji mogli su u ponuđenoj anketi navesti na kojeg se to člana obitelji od-

nosi (majka, otac, sestra, brat, baka, djed). Objašnjeno im je da prirodna smrt bilo kojeg člana bliže obitelji nije ratno zbivanje iako se dogodila u vrijeme rata. Kada je riječ o gubitku posla, onda nije tražen odgovor odnosi li se to na oca ili majku.

Dobiveni rezultati izraženi su kao pojedinačne vrijednosti, frekvencije, aritmetičke sredine i standardne devijacije. Obradeni su Studentovim t-testom i χ^2 -testom. Statistička značajnost procijenjena je na razini od 1 i 5% ($p < 0,01$ i $p < 0,05$).¹¹

Rezultati

Od 1009 ispitanih učenika završnih razreda 9 srednjih škola, prosječne dobi 17,50±0,70 godina, više od 1/3 njih je zbog ratnih zbivanja promijenilo mjesto boravka (399 – 39,44%). Od njih 399 u prethodna 3 mjeseca pušilo je cigarete 232-je (58,15%), alkohol uzimalo 312 (78,20%), drogu 85 (21,30%), a spolni odnos imalo bilo kada 187 (46,87%) učenika. Prema χ^2 -testu, usporedbom učenika, koji su zbog ratnih zbivanja promijenili mjesto boravka s učenicima koji to nisu učinili, nađeno je samo statistički značajno više onih koji su uzimali alkoholna pića (χ^2 -test=5,34; $p < 0,01$) (tablica 1.).

Učenici općih srednjih škola ($n=447$) bili su u prosjeku statistički značajno stariji od učenika strukovnih srednjih škola ($n=562$) (17,62±0,54 : 17,39±0,75 godina; $t=5,66$; $p < 0,01$). Uz to, njihova prosječna ocjena s kojom su završili prethodni razred bila je statistički značajno viša (4,13±0,73 : 3,49±0,81; $t=13,18$; $p < 0,01$).

Većina učenika živi s oba roditelja, njih 811 (80,38%). Od 198 učenika (19,62%) koji ne žive s oba roditelja, većina njih ima rastavljene roditelje (161 – 15,96%). Otac je umro u 29 (2,87%), a majka u 8 učenika (0,79%). Tijekom rata zbog ratnih zbivanja 66 učenika izgubilo je člana uže obitelji (6,54%). Najviše ih je izgubilo baku ili djeda, njih 43 (4,26%). Oca je izgubilo 17 (1,68%), majku i sestru po jedan (0,10%), a brata 4 (0,40%) učenika. Od 66 učenika, koji su zbog ratnih zbivanja izgubili člana bliže obitelji, u prethodna 3 mjeseca pušilo je cigarete njih 36 (54,55%), alkohol uzimalo 47 (71,21%), drogu 11 (16,67%), a spolni odnos imao bilo kada 31 (46,97%) učenik. Prema χ^2 -testu, među učenicima koji su zbog ratnih zbivanja izgubili člana bliže obitelji, nije bilo statistički značajno češće ispitivanih rizičnih ponašanja (tablica 2.).

Roditelji 212 (21,01%) učenika izgubili su nakon ratnih zbivanja posao. Od 212 učenika čiji su roditelji izgubili posao, u prethodna 3 mjeseca pušilo je cigarete njih 126 (59,43%), alkohol uzimalo 158 (74,53%), drogu 45 (21,22%), a spolni odnos imalo bilo kada 107 (50,47%) učenika. Prema χ^2 -testu, među učenicima čiji su roditelji nakon ratnih zbivanja izgubili posao, nije bilo statistički značajno češće ispitivanih rizičnih ponašanja (tablica 3.).

Prema χ^2 -testu, statistički značajno više roditelja učenika strukovnih škola je nakon ratnih zbivanja izgubilo posao (132 od 562 – 23,49% : 80 od 447 – 17,90%) (χ^2 -test=4,49; $p < 0,01$). Prema istom testu značajno manje učenika strukovnih škola promijenilo je mjesto boravka (206 od 562 – 36,65% : 193 od 447 – 43,18%) (χ^2 -test=3,95; $p < 0,01$). Nije bilo razlike broja učenika koji su tijekom rata izgubili člana bliže obitelji (strukovne škole 41 od 562 – 7,30%, opće srednje škole 250 od 447 – 5,59%) (χ^2 -test=1,27; $p > 0,05$).

Gotovo 3/4 učenika (418 – 74,51%) strukovnih škola potjecale su iz obitelji čiji je obrazovaniji roditelj imao srednju stručnu spremu. Iz obitelji čiji je obrazovaniji roditelj imao višu stručnu spremu potjecalo je 74 (13,19%), nižu 40 (7,13%), a visoku samo 29 (5,17%) učenika. I najveći broj učenika općih srednjih škola imao je obrazovanijeg roditelja sa srednjom stručnom spremom, ali je njihov udio znatno manji (168 – 37,50%). Iz obitelji čiji je obrazovaniji roditelj imao visoku stručnu spremu potjecao je 161 (35,94%), višu 111 (24,78%), a nižu samo 8 (1,78%) učenika.

Tablica 1. Učestalost rizičnih ponašanja učenika završnih razreda srednjih škola koji jesu (A) i onih koji nisu, zbog ratnih zbivanja, promijenili mjesto boravka (B)
 Table 1. Risky behaviours in students of the last class of high school in respect with moving caused by war (A – students who had moved, B – students who had not moved)

	A (n = 399)		B (n = 610)		χ^2 -test
	Da/Yes n (%)	Ne/No n (%)	Da/Yes n (%)	Ne/No n (%)	
Pušenje Smoking	232 (58,15)	167 (41,85)	331 (54,26)	279 (45,74)	1,32
Alkohol Alcohol drinking	312 (78,20)	87 (21,80)	436 (71,48)	174 (28,52)	**5,34
Droga Drug abuse	85 (21,30)	314 (78,70)	101 (16,56)	509 (83,44)	3,34
Spolni odnos Sexual intercourse	187 (46,87)	212 (53,13)	286 (46,89)	324 (53,11)	0,03

* p<0,05; ** p<0,01; Broj stupnjeva slobode N=1/Degree of freedom N=1

Tablica 2. Učestalost rizičnih ponašanja učenika završnih razreda srednjih škola koji jesu (A) i onih koji nisu, zbog ratnih zbivanja, izgubili člana bliže obitelji (B)
 Table 2. Risky behaviours in students of the last class of high school in respect with loss of one or both parents, or of another close relative (A – students with a loss, B – students without a loss)

	A (n = 66)		B (n = 943)		χ^2 -test
	Da/Yes n (%)	Ne/No n (%)	Da/Yes n (%)	Ne/No n (%)	
Pušenje Smoking	36 (54,55)	30 (45,45)	527 (55,89)	416 (44,11)	0,01
Alkohol Alcohol drinking	47 (71,21)	19 (28,79)	701 (74,34)	242 (25,66)	0,04
Droga Drug abuse	11 (16,67)	55 (83,33)	175 (18,56)	768 (81,44)	0,03
Spolni odnos Sexual intercourse	31 (46,97)	35 (53,03)	424 (44,96)	519 (55,04)	0,09

* p<0,05; ** p<0,01; Broj stupnjeva slobode N=1/Degree of freedom N=1

Tablica 3. Učestalost rizičnih ponašanja učenika završnih razreda srednjih škola čiji roditelji jesu (A) ili nisu (B) nakon ratnih zbivanja izgubili posao
 Table 3. Risky behaviours in students of the last class of high school in respect with loss of parents job (A – students with such experience, B – students without such experience)

	A (n = 212)		B (n = 797)		χ^2 -test
	Da/Yes n (%)	Ne/No n (%)	Da/Yes n (%)	Ne/No n (%)	
Pušenje Smoking	126 (59,43)	86 (40,57)	437 (54,83)	360 (45,17)	1,26
Alkohol Alcohol drinking	158 (74,53)	54 (25,47)	590 (74,03)	207 (25,93)	0,01
Droga Drug abuse	45 (21,22)	167 (78,78)	141 (17,69)	656 (82,31)	1,26
Spolni odnos Sexual intercourse	107 (50,47)	105 (49,53)	348 (43,66)	449 (56,34)	2,97

* p<0,05; ** p<0,01; Broj stupnjeva slobode N=1/Degree of freedom N=1

Rasprava

Učenici završnih razreda srednjih škola, koji su zbog ratnih zbivanja promijenili mjesto boravka (n=399 – 39,44%), prema rezultatima provedenog ispitivanja su od učenika koji mjesto boravka nisu mijenjali (n=610 – 60,56%) statistički značajno češće samo uzimali alkoholna pića (χ^2 -test=5,34; p<0,01). Prema χ^2 -testu nije bilo statistički značajne razlike učestalosti ispitivanih rizičnih ponašanja između učenika koji jesu (n=66 – 6,54%) i onih koji nisu (n=943 – 93,46%) zbog ratnih zbivanja tijekom rata izgubili člana bliže obitelji, a ni između učenika čiji su roditelji nakon ratnih događanja izgubili (n=212 – 21,01%) ili zadržali posao (n=797 – 78,99%). Rezultati nadalje pokazuju da su roditelji učenika strukovnih srednjih škola nakon rata češće ostajali bez posla, da su zbog rata rjeđe mije-

njali mjesto boravka, ali da među njima nije bilo više onih koji su u ratu zbog ratnih događanja izgubili člana bliže obitelji.

Istina je da je nemoguće svaki gubitak stalnog zaposlenja opravdati ratom. No, sigurno je da su ratom uvjetovana uništenja industrijskih postrojenja i nemogućnost poljoprivredne djelatnosti glavni razlozi za to.

U literaturi nema podataka sa slično koncipiranim ispitivanjima. Nasuprot tomu, niz je radova o ratom uvjetovanim post-traumatskim stresnim poremećajima, depresiji, anksioznosti i žalovanju mladeži,^{3,4,7-12} zbog čega usporedbe naših rezultata s drugim rezultatima ne daju najbolje zaključke. Jasno, još je više radova koji govore o učestalosti rizičnih ponašanja mladih neovisno o ratnim događanjima.

Zašto su dobiveni rezultati takvi kakvi jesu?

Učestalost ispitivanih rizičnih ponašanja vrlo je velika. U razdoblju koje je prethodilo anketiranju (3 mjeseca) 55,8% anketiranih učenika je pušilo, 74,13% uzimalo alkoholna pića, 18,43% probalo drogu, a spolni odnos imalo bilo kada tijekom života 44,10% anketiranih ispitanika. Učestalost je vrlo slična učestalosti koju nalaze ispitivači u drugim dijelovima naše domovine,^{1,13-17} a veća nego je učestalost ispitivanih rizičnih ponašanja u nekim razvijenim dijelovima svijeta.¹⁸⁻²⁰ Male razlike učestalosti rizičnih ponašanja među ispitanicima u pojedinim dijelovima naše domovine uvjetovane su vjerojatnije različitim metodološkim postavkama. Većina istraživača nije usmjerila pažnju na pojavu rizičnih ponašanja samo u mjesecima koji su prethodili ispitivanju, nego na cijelo razdoblje u životu ispitanika. Ni ispitivane skupine nisu uvijek komparabilne s dobi. Naime, neki su istraživači u ispitivanje uključili i učenike završnih razreda osnovnih škola, neki su se ograničili samo na prve, neki na sve, a neki samo na završne razrede srednjih škola. A poznato je da se učestalost rizičnih ponašanja značajno povećava od završetka osnovne do završetka srednje škole. Jedno je ispitivanje pokazalo da je broj pušača učenika 8. razreda osnovnih škola porastao, do završnog razreda srednjih škola, s 27 na 55,30%, a učenika s 35 na 43%.¹³

U Bjelovarsko-bilogorskoj županiji godine 1996. alkohol je uzimalo 67,62% srednjoškolača, a drogu njih 4,35%.¹⁴ Više od polovice učenika (55,30%) i 43% učenika završnih razreda srednjih škola iste županije pušilo je cigarete.¹³ U školskoj godini 2000./2001., dakle jednu školsku godinu ranije nego je provedeno naše ispitivanje, 74,08% učenika završnih razreda srednje medicinske škole u Bjelovaru je pušilo, 94,44% uzimalo alkohol, 25,92% lake droge, a 57,41% ih je imalo seksualno iskustvo.¹⁵ Ali, mora se uzeti u obzir da je broj ispitanika u zadnjem citiranom ispitivanju relativno malen (n=54).

U Primorsko-goranskoj regiji ispitivanje koje je obuhvatilo 1940 učenika srednjih škola, s dominantnim udjelom učenika (58,7%), provedeno školske godine 1999./2000. pokazalo je da je pušilo 40,2% ispitanika, alkohol uzimalo 60,6%, a drogu probalo 22,8% njih.¹⁶ Ispitivanje provedeno u isto vrijeme, u centru ove regije, a koje je obuhvatilo 2043 učenika srednjih škola, u dobi od 15 do 19 godina, dalo je slične rezultate (45% ispitanika povremeno ili stalno puši, 38% svakodnevno uzima alkohol, 26% ih je probalo drogu).¹⁷

Ispitivanje provedeno na još većem uzorku (5447 učenika 1. razreda srednjih škola – 2651 djevojčica, 2796 dječaka) govori da 24,9% ispitanika puši svakodnevno, 43,1% povremeno, da je alkohol probalo njih 77,8%, da povremeno pije 11,8%, a da je s marihuanom eksperimentiralo 14,8% ispitanika.¹

Možda bi ispitivanje provedeno neposredno nakon završetka svih ratnih zbivanja dalo sasvim druge rezultate i značajne razlike između srednjoškolača naše regije i regije koje nisu bile zahvaćene neposrednim ratnim zbivanjima. Poznato je da s vremenom proteklom od ratnih zbivanja slabi njihov utjecaj na učestalost rizičnih ponašanja. Tako je u ispitivanju Thabeta i sur.⁹ nađeno da učestalost posttraumatskoga stresnog poremećaja među mlađom djecom, koja su doživjela ratne sukobe u području Gaze, dobi 7–12 godina, pada s 40,60 na 10%, već nakon jedne godine primirja. Zanimljiv je i nalaz koji pokazuje da se simptomi posttraumatskoga stresnog poremećaja, anksioznost i depresija brže gube u dječaka nego u djevojčica nakon njihova premještanja iz područja zahvaćenih ratom u izbjegličke centre.⁷

Ispitivanje učestalosti rizičnih ponašanja mladih imigranata u mirnodopskim uvjetima pokazalo je da se ona u njih sreću značajno rjeđe nego među mladima koji ondje stalno žive. Društveni položaj imigranata, njihov obrazovni i životni status, prilagodba novoj kulturi i stres koji tu prilagodbu prati koriste u nastojanju da zadrže zdravo, a izbjegnju rizično ponaša-

nje.²¹⁻²⁴ No, ponekad imigranti nakon asimilacije imaju češće rizična ponašanja od pripadnika matičnog društva.²⁵

Na osnovi rezultata dobivenih u radu zaključujemo da zbivanja uvjetovana ratom (promjena mjesta boravka, gubitak člana bliže obitelji) i ona nastala neposredno nakon njega (gubitak zaposlenja roditelja), 5 godina nakon završetka svih ratnih zbivanja, imaju samo djelomičan utjecaj na rizična ponašanja ispitivanih srednjoškolača. Naime, srednjoškolači koji su zbog ratnih zbivanja promijenili mjesto boravka samo značajno češće uzimaju alkoholna pića od srednjoškolača koji to nisu učinili. Moguće je da je to zbog vremena proteklog od završetka ratnih zbivanja. Nalaz vrlo slične učestalosti rizičnih ponašanja srednjoškolača i u drugim regijama naše domovine govori da između regija nema značajne razlike prema ratom uvjetovanim migracijama stanovništva i poslijeratnim zbivanjima, odnosno da po tome regije uz neposrednu liniju fronte nisu izuzetak.

LITERATURA

1. Kuzman M. Čimbenici mentalnog zdravlja i ovisnička ponašanja u mladima. Zbornik sažetaka. III. hrvatski kongres školske i sveučilišne medicine. Zagreb, 2001, str. 9.
2. Milas M, Sisarić J, Rozga A. Upotreba i neke karakteristike uzimanja sredstava ovisnosti kod učenika u Splitu. Soc psihijat 1992;20:107–20.
3. Vizek-Vidović V, Kuterovac-Jagodić G, Arambašić L. Posttraumatic symptomatology in children exposed to war. Scand J Psychol 2000;41:297–306.
4. Allwood MA, Bell-Dolan D, Husain SA. Children's trauma and adjustment reactions to violent and nonviolent war experiences. J Am Acad Child Adolesc Psychiatry 2002;41:450–7.
5. Gruden V, Gruden V Jr, Gruden Z. PTSD and alcoholism. Collegium Antropologicum 1999;23(2):607–10.
6. Božikov J, Ivanković D, Kern J, Kopjar B, Luković G, Vuletić S. Osnove statističke analize za medicinare. Zagreb, 1991.
7. Stein B, Comer D, Gardner W, Kelleher K. Prospective study of displaced children's symptoms in wartime Bosnia. Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol 1999;34:464–9.
8. Selimbasić Z, Pavlović S, Sinanović O, Vesnić S, Petrović M et al. Posttraumatic stress disorder-effects of psychosocial treatment in children. Med Arh 2001;55:25–9.
9. Thabet AA, Vostanis P. Posttraumatic stress disorder reactions in children of war: a longitudinal study. Child Abuse Negl 2000;24:291–8.
10. Ferren PM. Comparing perceived self-efficacy among adolescent Bosnian and Croatian refugees with and without posttraumatic stress disorder. J Trauma Stress 1999;12:405–20.
11. Thabet AA, Abed Y, Vostanis P. Emotional problem in Palestinian children living in a war zone: a cross-sectional study. Lancet 2002;359:1801–4.
12. Barath A. Psychological status of Sarajevo children after war: 1999–2000 survey. Croat Med J 2002;43:213–20.
13. Čatipović V, Čatipović V. Navika pušenja u školske djece Bjelovarsko-bilogorske županije. Medicinski vjesnik 1998;30(3–4):239–45.
14. Turković V, Čatipović V. Predelinkventno ponašanje djece i mladeži Bjelovarsko-bilogorske županije. Polic sigur 1998;7:59–73.
15. Čatipović V, Novalić D. Mentalna higijena mladih: utjecaj edukacije na promjene stavova i ponašanja. Liječ Vjesn 2002;124:15–9.
16. Barić-Novaković Z, Barbir A, Jonjić A, Grubišić-Greblo H, Ruso Z. Raširenost bolesti ovisnosti u srednjim školama. Zbornik – IX. kongres obiteljske medicine. Dubrovnik 2002;260–4.
17. Burić-Modrčin J, Dabo J, Tomac V, Jonjić A, Mićović V. Raširenost uporabe sredstava ovisnosti u srednjoškolske mladeži. Zbornik sažetaka. III. hrvatski kongres školske i sveučilišne medicine. Zagreb, 2001, str. 71.
18. Takakura M, Nagayama T, Sakihara S, Willcox C. Patterns of health-risk behavior among Japanese high school students. J School Health 2001; 71(1):23–9.
19. Lee A, Tsang CKK, Lee S, To C. A YRBS survey of youth risk behaviors at alternative high schools and mainstream high schools in Hong Kong. J School Health 2001;71(9):443–7.
20. Fetro YV, Coyle KK, Pham P. Health-risk behaviors among middle school students in a large majority-minority school district. J School Health 2001;71(1):30–7.
21. Hovey JD. Acculturative stress, depression and suicidal ideation among Mexican-American adolescents: implications for the development of suicide prevention programs in schools. Psychol Rep 1998;83(1):249–50.
22. Aronowitz M. The social and emotional adjustment of immigrant children: a review of the literature. Int Migration Rev 1984;18:237–57.
23. Brindis C, Wolfe AL, McCarter V, Ball S, Starbuck-Morales S. The associations between immigrant status and risk-behavior patterns in Latino adolescents. J Adolesc Health 1995;17:99–105.
24. Epstein JA, Botvin GJ, Diaz T. Linguistic acculturations and gender effects on smoking among Hispanic youth. Prev Med 1998;27(4):583–9.
25. Vega WA, Amaro H. Latino outlook: good health, uncertain prognosis. Am Rev Public Health 1994;15:39–67.